

ԱՐԴԻԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

ԵԿԵՂԵՑԻ ԵՒ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՊԱՏԵՐԱԶՄԵՆ ԵՏՔԸ

Դարերու ընդ մեջէն. մեծ պատերազմ. քառս. յեղափոխութիւններ. անոց զաղափառաբանութիւններ. Պոլեւիզմ, Նացիզմ, Թաւիզմ, եւ իրենց զաղափառաբանութիւններ. Եկեղեցւոյ հանգեպ բռնութիւն դիրք. Եկեղեցւոյ հակազդեցութիւնը (réaction). Եկեղեցիի եւ յեղափոխական պետութեանց յարաբերութեան լուծման ձեւեր. Հայ Եկեղեցի(*):

Միայ պիտի չըլլար ըսել Թերեւս թէ՛ պատմութիւնը քալած է երկու բեւեռներու ազդեցութեանց շրջանակէ մը. այդ երկու բեւեռներն են Եկեղեցի եւ Պետութիւն, որոնք փոխ ի փոխ իրենց տիրապետութիւնը ձգտած են հաստատել ժողովուրդներու վրայ: Այս ձգտումը լեցուցած է ի մասնաւորի քրիստոնէական եկեղեցւոյ ամբողջ պատմութիւնը: Այս երկու եղանակներն (Եկեղեցի եւ Պետութիւն) ճշմարիտ բնութիւնը այնքան տրամադօրէն տարբեր է իրարմէ, որ երկուքին միջեւ հիւնէն ի վեր բնական բացուածք մը կայ, որ եղած է իրական մղում մը քրիստոնէայ պատմութեան մէջ: Այդ բացուածքը աւելի քան երբեք, ընդհանուր պատերազմէն յետոյ՝ խորունկացած է: Մուսոլինի մեր դարը կը կոչէ Պետութեան դար, մինչ քրիստոնէայ բարձրագոյն մտածողութիւնը՝ միւս կողմէ՝ զայն կը նկատէ Եկեղեցւոյ դար. այս երկու բանաձեւերուն մէջ, մարտի հրաւեր մը կայ իրարու դէմ նետուած:

Դժուարութիւնը անոնց յարաբերութեանց մէջ, գերազահութեան հարցն է եւ ղած միշտ. ո՛ր կը վերջանայ Պետութեան

ուժին սահմանը, եւ ո՛ր կը սկսի Հոգիին տիրապետութիւնը. Կեսար թէ Բրիտանոս. կա՛յսրը թէ պապը:

Հետեւելով պատմութեան՝ գերազահութեան այդ գիծը՝ անկնոն է զիկ գակ ընթացքով մը քալած է. շրջան մը Պետութիւնը ոտնակոխած է Եկեղեցւոյ իրաւունքէն ներս, իր գերազահութիւնը պարտադրելով Եկեղեցւոյ, մինչ ուրիշ շրջանի մը մէջ՝ Եկեղեցին խլած է Պետութենէն իրաւունք իրաւունքի վրայ, ազատութիւն ազատութեան վրայ: Միջին դարուն, Պետութիւն եւ Եկեղեցի շարունակ պայքարեցան գերազահութեան համար. անոնց պայքարը լեցուց ամբողջ Բրիտանիական Եկեղեցւոյ պատմութիւնը. յաղթանակը ֆիսք Եկեղեցւոյ որ Պետութեան վրայ անվիճելի գերազահութիւն մը ցոյց տուաւ մինչեւ Թերանսական Եկեղեցիի միջոցով: Կաթոլիկ առտուածաբաններ, եկեղեցական իրաւագէտութեան կարողագոյն դէմքերը, Պետութեան վրայ Եկեղեցւոյ առաւելակշիռ դիրքը կանոնականացուցին, աստուածաբանական, իմաստասիրական հարց եւ հաւատքի խնդիր դարձուցին եւ Եկեղեցին օտուցեց Պետութեան դէմ պայքարելու զօրաւոր զէնքերով. Եկեղեցին Պետութեան համառաւասար եւ յաճախ աւելի՛ մրցակից ուժ մը դարձաւ. Թովմաս Ագուինացիի մշակած դասական աստուածաբանութեան եւ Կաթոլիկ Եկեղեցւոյ «երկու սուրբերու» վարդապետութեան մէջ, Եկեղեցին յայտարարեց վերջնական գերազահութիւն մը Պետութեան վրայ(*):

Անհատը նիւթ է (matière՝ Արիստոտէլեան բմբունումով) հանգեպ ընտանիքին, ընտա-

(*) Տեսականօրէն է գործնականապէս քրիստոնէայ պետական բմբունումը առաջին անգամ մշակեց Ս. Օգոստինոս Նիպոլեանացին (354-430), Կաթոլիկ Եկեղեցւոյ ամենէն նշանաւոր եկեղեցական դէմքերէն մին, իր զԳաղաթէն Աստուծոյ (La Cité de Dieu) գործին մէջ, Կիկերոնի Հանրապետութիւնը (Repubblica) ուղղութեամբ, շեթանոս Հաստատութեանց (Institutes Palenne) հակադրելով Աստուածային Հաստատութիւնը (Institutions Divines). յունական ոտտանին՝ (la cité grecque) Աստուծոյ ոտտանը (la cité de Dieu). Ս. Օգոստինոս քրիստոնէայ քաղաքական (politique) վարդապետութեան միակ հին հեղինակութիւնն է, որ շատ մեծ ազդեցութիւն ունեցած է Միջին դարու վրայ իր քաղաքական վարդապետութեամբ:

(*) Մոյն ուսումնասիրութիւնը պատրաստելու առթիւ օգտուած եմ տրուած հարցը չօշոժող տար գիրքերէ:

նիքը՝ աւելի բարձր ընկերային իրազօրծման մը, որ ազգութիւնն ու պետութիւնն է, պետութիւնը իր կարգին՝ (կայսրը, իշխաններ, ամբողջ աշխարհիկ իշխանութիւնը — pouvoir temporel), նիւթ է աւելի բարձր և գերազանց իշխանութեան և կազմակերպութեան մը, հոգեւոր իշխանութեան (pouvoir spirituel), որ իբրեւ ձեւ (forme) իր մէջ կ'առնէ ընկերութիւնը և զայն կը հանէ շնորհքի մէջ, յառաջ բերելով գերազանց ընկերութիւնը: Կայսրը նիւթ է հանդէպ պապին, պապը նիւթ է հանդէպ Աստուծոյ, որ իբրեւ գերազանց ձեւ (forme) իր մէջ կ'առնէ ամէն իշխանութիւն:

1917ին, երբ Համաշխարհային պատերազմը իր յորձանքին մէջ կը խեղդէր ամէն բան, Վատիկան, մասնաւոր կոնգակներով և գրուած քննրով վերատին շնչաւ մըն ալ զբաւալալ վարդապետութեան վրայ թէ Եկեղեցին պէտք էր ձեռն աշխարհի գործին վրայ, ուր էր Միջին դարուն: Ճիշդ է, Եկեղեցին իր քաղաքականութեամբ կը ձեռն նոյն, մինչ պետական ըմբռնումը կը փոխուէր: Ժէ. դարէն սկսեալ, առհասարակ պետութիւնները որդեգրեցին Բացարձակապաշտ (absolutiste) միապետական գործիքները, իսկ Յրանսական Գեղափոխութենէն ասդին (ԺԸ. դար) ազատական ռամկավարութիւն մը, միապետական կամ հանրապետական նշակաւորութիւն: Պետութեան՝ աշխարհիկ իշխանութեան ուժը, դարեւոր ընդ մէջէն, կը մեծնար, կ'ընդարձակուէր և Ընդհանուր պատերազմին կը հասնէր բարձրագոյն կէտի մը, տեսակ մը ամենակարողութեան (omnipotence), ինչպէս էր Եկեղեցին Միջին դարուն:

Եկեղեցին այժմ ինքզինք զէմ առ զէմ կը գտնէ ամենակարող Պետութեան մը որ ունի իրեն յատուկ իմաստասիրութիւն մը, բարոյական մը (ethos) եւ անոր պայքարը Եկեղեցւոյ զէմ, աւելի քան երբեք, զբուռած է սկզբունքի մը վրայ:

Այժմ, մասնաւորաբար Եւրոպական ցամաքամասի վրայ, Պետութեանց քաղաքական կառոյցը եւ ձեւը աննպաստ է Եկեղեցւոյ:

Այն երկիրներուն մէջ, ուր ռամկավարութիւնը եւ ռարալամենտարիզմը հաւասարապէս կը պաշտպանուին իրրեւ քաղաքային իրաւունքներ, — ինչպէս է Անգլիոյ,

Ֆրանսայի, Պելճիքայի, Հոլանտայի եւ Հիւսիսային Եւրոպայի երկիրներուն մէջ — Եկեղեցւոյ և Պետութեան յարաբերութեանց հարցը, մտահոգիչ համեմատութեանց չէ հասած: Վերոյիշեալ ռամկավար երկիրներուն մէջ գոհացուցիչ՝ բայց ժամանակաւոր լուծում մը գտնուած է թէ՛ Եկեղեցւոյ և թէ՛ Պետութեան համար. այս երկիրներուն մէջ Պետութեան միբոսը կամ ոյժ-գաղափարը (idée-force) Պետութիւն եւ Եկեղեցի՝ կեդրոն բանաձեւն է. բայց տարբեր է պարագան այն երկիրներուն, որոնք թէ՛ն ռամկավար, որդեգրած են Մարքսիզմի եւ Կոմիւնիզմի նման մասնաւոր ուղղութիւն եւ փիլիսոփայութիւն մը. հոս զգալի կը դառնայ ուղղակի երկու իրերամարտ քաղաքական գործիքներուն (Եկեղեցւոյ և Պետութեան) բախումը: Վասնզի այս երկիրներուն մէջ պետական կազմակերպութիւնը զուտ մարքսիստ ըլլալով՝ անոր պատմական նիւթաւարտութիւն, կեանքի տեսնական ըմբռնումը, դասակարգային պայքարի աւետարանը, անխուսափելիօրէն կը բախին քրիստոնէական կրօնքի աշխարհայայեացքի հոգեւոր նկարագրին:

Կարելի չէ խօսիլ, յետ պատերազմեան ո եւ է պետութեան մը վրայ, առանց ուսումնասիրած ըլլալու անոնց քաղաքական բանութիւնը:

Ընդհանուր պատերազմէն ասդին, զարմանալի արագութեամբ մը, ազգերուն, անհատներուն, ընկերային գործիքներուն և քաղաքայիններուն մէջ մեծ եւ անակնկալ փոփոխութիւններ յառաջ եկան. զգացումներուն եւ մտածումներուն վերիվարում մը. արքայական դասեր կործանեցան, պետական նոր գործիքներ ստեղծուեցան և այդ ծանրակշիռ դէպքերն ու փոփոխութիւնները արձագանքեցին մինչեւ իսկ մարդկային ներաշխարհէն ներս:

Ընկերային այս երկրաշարժը, տակն ու վրայ ըրաւ ամէն ինչ. ամէն մարդի մէջ, կրթական, կրօնական, քաղաքական, ընկերային, տնտեսական յառաջ բերաւ ընդհանուր անապահովութիւն եւ անկայունութիւն մը. Ֆրանսա եւ Անգլիա կը պնդեն սպահովութեան վրայ, Մուսոլինի՝ նոյն ապահովութիւնը ունենալու համար իր սուրբերը կը որէ, Սովիէթ Ռուսիան կարմիր բանակ մը կը ստեղծէ, եւ Գերմանիա

ապահովութիւն կը փնտռէ զօրաւոր մարդե-
րու մոգական հմայքին ետեւ։

Ընդհանուր այս անապահովութիւնը
տակաւ արմատ գտաւ յետ պատերազմ-
եան սերունդի բարոյական եւ կրօնական
կեանքին մէջ եւս։

Այս անկայունութեան տեսանելի պոթ-
կուժը եղան յեղափոխութիւնները, որոնք
արքայական տուններ բնաջնջեցին, զրամա-
տիրական գրութիւնը վերի վայր չընցեցին,
հին հաւատալիքներէն ներս ճեղքեր բա-
ցին, անցեալի եւ աւանդութեանց դէմ պայ-
քար մղեցին, և ստեղծեցին ընդհանուր
քառս մը, չղթայազերծելով իրարու դէմ
ամբոխներն ու աշխարհայեացքները։

Յրանսական Յեղափոխութիւնը ԺԼ.
գարուն վերջերք իմաստասիրական նոր դը-
րութիւն մը ստեղծեց եւ եղաւ յայտարարողը
ժամանակակից պատմութեան մէջ գերակշիռ
հանդիսացող սկզբունքներու եւ գաղա-
փարներու։ Տէքարդեան սկզբունքներու
յստակութիւն մը տեսանելի է հոն. cogito,
ergo sum (կը խորհիմ, ուստի կամ)։ Մինչ
յետ պատերազմեան յեղափոխութիւններու
աժմատները ոչ միայն քաղաքական և տըն-
տեսական զփոփոխութիւններու մէջ էին, այլ
նաեւ խորագէտ անբանաւոր (irrational)
ենթագիտակից բնազդներու եւ երեւակա-
յական intuitionներու մէջ. անոնց լաւագոյն
արտայայտութիւնը իբրեւ միթոս ոչ թէ
տրամաբանական քաղաքական կամ ըն-
կերային գրութիւն մըն է, այլ, անգա-
սակարգ մարդկային ընկերութեան մը մի-
թոսը, ինչպէս է Ռուսիոյ մէջ, պէտու-
քեան միթոսը՝ ինչպէս է պարագան ֆաշիստ
յեղափոխութեան մէջ, և ազգային միութեան
մը միթոսը՝ ցեղի արեան մաքրութեան
վրայ հիմնուած՝ ինչպէս է ազգային ընկեր-
վարական յեղափոխութիւնը Գերմանիոյ։

Յետ պատերազմեան յեղափոխութիւն-
ները չղթայազերծուեցին անբանաւոր են-
թագիտակից մղուեցողութեամբ, կրօնական և հա-
կակրօն զգացումներով։

Յրանսական Յեղափոխութիւնը գտաւ
ազատական մեծ գաղափարներ արդէ ժա-
մանակներու, մինչ ներսայ յեղափոխու-
թիւնները զգացին ուժին միատիպիւմը, բռ-
նութեան մոգութիւնը, եւ կեանքի ստիպո-
ղականութեան նոր կոչ մը։

ԺԹ. դարը՝ տնտեսական բարգաւա-
նումի եւ ընկերային ազատութեան միատի-
պիւմով տարուած էր, մինչ յետ պատե-
րազմեան յեղափոխութիւնը՝ տարուեցաւ
ուժեղ, բռնութեան (violence)։ ստեղծուե-
ցան ուժի կեդրոններ. ուժը նկատուեցաւ
ինքնին վախճան մը, եւ ոչ միջոց. ուժը
Պետութեան միատիպ բանականութիւնն է.
Պետութիւնը այն ուժն է որ անգասակարգ
ընկերութիւն մը կը ստեղծէ Ռուսիոյ մէջ,
Իտալիան կը վերածէ հին չքեղ հռովմեա-
կան կայսրութեան և Գերմանիոյ մէջ ոտքի
կը հանէ կոտորակուած ժողովուրդ մը։

Դէպի ուժ մարդուն կամեցողութիւնը,
բնազանցական երեւոյթ մըն է նոր յեղա-
փոխութեանց մէջ. այդ ուժը լոկ քաղա-
քական պահանջներ չի հետապնդեր. ան
կրօնական լուսապսակ մըն ալ ունի իր գըլ-
խուն վրայ. ուժը կը մեկնուի իբր աստուա-
ծայինին մէջ յայտակերպումը, ստեղծա-
գործ կարողութեան ներկայութիւն և գոր-
ծելութիւն (action)։

Գերման իմաստասէր Նիցշէն (1844-
1900) է ճշմարիտ մարգարէն, ուժի այս
յեղափոխութեան՝ ուժի կրօնքին, կենսա-
կան ուժի եւ զօրութեան կամքի վարդա-
պետութեամբ. Պերկսոն՝ Ֆրանսացի իմաս-
տասէր՝ կենսական խանդի (élan vital) արդի
միատիպիւմին տեսանողը եւ Ժօրժ Սորել
անոր իմաստասէրը։

Նիցշէն ժամանակակից ոգին լեցուց
ուժի կամքով. Պերկսոնի կենսական խանդը
յեղափոխական բնազդն է, կեանքի ոգին,
միշտ շարժման մէջ, որ ոչ թէ կը հակի
դէպի իմացական գաղափարներ որոնք
կեանքի քարացած մնացորդներն են, այլ
դէպի նոր ստեղծում, դէպի նոր նուա-
նումներ անժանօթին։

Ժօրժ Սորել հրաւեր կը կարգայ ժա-
մանակակից ոգին յանդուգն ըլլալու եւ
բռնութիւն գործածելու իբր ճշմարիտ բա-
րոյական եւ բնազանցական մղում, որ
կեանքին կուտայ յեղափոխական գաղա-
փարներ. այժմ աշխարհ կը շարժի ոչ թէ
պարզ գաղափարականներով, այլ մարդ-
կային հոգիի մեծ կիրքերուն ալիքներով։

Սորել կը մեղադրէ ընկերվարութիւնը
իր նպատակին մէջ վրիպած ըլլալուն՝ յե-
ղափոխութեան պատգամը զօրաւոր կեր-
պով հնչեցուցած չըլլալուն համար, և ըն-

կերվարութեան խաղաղ պատհանապատուութեան դէմ Սորել կը հակադրէ իր բռնութեան ֆատագորփութիւնը, ստեղծագործ ատեւութիւնը եւ մարդկային ոգիին անխորտակելի նախնական բնազդական ուժը, Բռնութիւնը սակայն, պէտք է շփոթել ամբոխներու կողմէ յարուցուած անասնական մեթոտներուն հետ, ան իր մէջ հերոսական տարր մը ունի, ուժի բարձր բարոյական մը, որուն չեն կրնար տիրանալ Բարյամենտաներու քաղաքական կուսակցութիւնները, որոնք անիմաստ քաղաքական առեւտուրով կ'ուզեն իրենց դիրքը ապահովել ընկերութեան մէջ:

Յետ պատերազմեան յեղափոխութիւնները կազմեցին իրենց փիլիսոփայութիւնը, գաղափարաբանութիւնը, տնտեսական դրութիւնը եւ բարոյականը. այս ամէնքը եղան ի յետագունէ, իբր բացատրութիւն տրուած իրողութեանց, իբր արգարացում ուժական դէպքերու. անոնց արմատը պէտք է փնտռել անբանապատուութեան (irrationalisme) եւ միստիսիզմի մէջ, եւ որ իր մեկնակէտը կ'առնէ ոչ թէ Տէքադդի բանաձեւէն՝ կը խորհիմ՝ ուստի կամ, այլ անոր հակադարձէն. կամ՝ ուստի կը խորհիմ — sum, ergo cogito. — առածանման սկզբունքը այլ եւս բանականութեան ինքնայայտութեան մէջ չէ, ոչ ալ հոգիին ինքնաաւաստման մէջ, այլ կեանքի նոր զգացումի մը, ուժի կամեցողութեան, եւ մարդկային հաւաքական մտքին բնազդական ուժերուն մէջ:

Յետ պատերազմեան յեղափոխութիւններու մէջ, իրողութիւններ եւ դէպքեր կը կանխեն տեսութիւնները. հակառակ անոր որ Լեխին, Մուսոլինի եւ Հիթլերի կարգ մը յեղափոխական գաղափարներով ճամբայ ելան, բայց չունէին յեղափոխական գործին ամբողջական տեսութիւնն ու գրութիւնը, եւ այժմ միայն ջանքեր կ'ըլլան՝ Ռուսոյ, Խալլուի եւ Գերմանիոյ՝ յեղափոխական այս երեք երկիրներու մէջ՝ բացատրելու տեսական ներքին այն ամէնը ինչ որ իր հետ բերւած Յեղափոխութիւնը, երբ մարեցւած անոր բռնկեցուցած բոցն ու խանդավառութիւնը(“):

Նոր յեղափոխութեանց արտայայտութիւնները պէտք է պատշաճին յեղափոխական նոր միջերու. անոնց լեզուն գաղափարներէն չի խօսիր, այլ խորհրդանշաններէն. թէ՛ պոլշեփիկ, թէ՛ ալգ. ընկերական եւ թէ՛ Ֆաշիստ յեղափոխութիւնները, կարողութիւն ունին արտայայտելու զանգուածներու խորունկ հաւաքական եւ անգիտակից փափաքները, ոչ թէ բառերու եւ գաղափարներու մէջ, այլ նշաններու, միստիկ խորհրդանշաններու տակ, որոնք իրարու կը բերեն բաժան բաժան հոգի ունեցող զանգուածները, զանոնք բարձրացնելով միստիկ եւ գերագոյն միութեան մը մէջ(“):

Այս շարժումներուն նկարագիրը իբր յայտակարարումը մարդկային հաւաքական ենթագիտակից խորունկ ուժերու, արտայայտութիւն կը գտնին նաեւ հերոսներու մէջ. այս է պատճառը այն իրողութեան թէ ինչպէս անձանց յեղափոխական մը կամ ընկերակցական մը, առանց փայլուն իմացական ձեւերու, միլիոններ իրեն կը կապէ եւ կ'ըլլայ անոնց կեանքին եւ նակառարգին տէրը: Ներկայ յեղափոխական առաջնորդներէն ոչ մէկը մեծ միտք մըն է

ներսն. եւ Սորել գործնականապէս ողջունեց Պալեիզմը՝ որ կը կանգնի Մարքսի ուսերուն վրայ՝ իբր իր գաղափարներուն իրականացումը, Միւս կողմէ, Մուսոլինիի կուրորէն կ'ընդունին ինչ որ Սորել ըսած է կամ դրած. ինք կը խոստովանի թէ՛ Նիցշէն, Ժոսէֆին ասելի իր վրայ ազդող եղած է Սորել որ իրեն շարժեցուցած է թէ ի՛նչպէս պէտք է գործածել բռնութիւն՝ կազմելու համար Ֆաշիստ յեղափոխութեան ուժն ու կորովը: Հիթլեր իր գրուածքներուն մէջ չունչ ալ ասել նիցշէնի ուժի փիլիսոփայութիւնն է մեծապէս ազդուած է Lagardeի եւ Hölderlinի գաղափարներէն. առանց հովերէն քաղցքին, ինչ որ ուրիշներ ցանած էին եւ եղան տէրերն ու նաեւ զգրիները հակադարձի մը, որ երբեմն իրենցն էր, այժմ իրենց ժողովուրդներուն:

(“) Միթերն ու խորհրդանշանները եղած են միշտ իրական լեզուն քննակալ կոմունիստ. նկատելի պարագայ մըն է ալ չի գարնող հանգիստութիւնը (paralélisme), այս յեղափոխութեանց մէջ զգուշուող փոստիկ արարիւն եւ բնական կրօններու մէջ ալ գտնուածին. յետ պատերազմեան յեղափոխութիւնները բնական կրօններու պատճառով կը ներկայանան մեղի, ասելի իրենց արարողութիւնները, Ժիսակատարութիւնները, խորհրդանշանները, հաւատալիքները, մարգարէները, ուրբները, նահատակները եւ մարտիրոսները, իրենց փրկչաբանութիւնը, վախճանաբանութիւնը եւ դատաւարները:

(“) Սորելի Réflexions sur la Violence գիրքը ալ չի գարնող հանգիստութիւններ կը բերէ Լեխին եւ Սթալինի կողմէ յայտնուած գաղափար-

կամ խորհող մը, ստեղծագործ երկունքով՝ բայց բախտին մէկ խորհրդաւոր ալիքը կը տանի զանոնք և կը հասցնէ աներևակայելի զօրութեան և ստեղծագործ ազդեցութեան բարձունքներու, որոնց երբեք հասած ըլլայ հին դարերու իշխողներէն կամ խորհողներէն ոեւէ մէկը, որովհետեւ ասոնց յայտնատեսական (intuitive) զօրութիւնը աւելի մեծ է քան ոեւէ զօրավարի և խորհողի չափաքականութիւնն եւ անհատ. այս երկու հակառակ բեւեռները, այժմ նոր համադրութեան մը մէջ կ'առնուին. հաւաքականութիւնը իր խորհրդանշիչ արտայայտութիւնը կը գտնէ այն անհատներուն մէջ, որոնք իր արիւնէն և միտքն են:

Յետ պատերազմեան յեղափոխութիւնները բերին՝ գերմարդկային պատգամ մը կատարեալ ընկերութեան և ամբողջապաշտ (totalitaire) պետութեան:

Բոլոր այս յեղափոխութիւնները ծնան միասիկ մթնոլորտի մը մէջ, յառաջ տարուեցան նոյնքան միասիկ և կրօնական հաւաքական գիտակցութեան շրջապակի մը մէջ, կրօնական հաւատքով, և զանգուածները լեցուցին այն յոյսով թէ՛ նոր և աւելի տանելի ընկերութիւն մը կազմուած է ընդհանուր քառսէն, թէ՛ նոր և աւելի երջանիկ մարդ մը պիտի ըլլայ նոր ընկերութեան մարդը, որովհետեւ նոր ոգի մը ծնած է յեղափոխութեան երկրաշարժէն:

Այս նոր ընկերութեան կազմութիւնը կարելի կը դառնայ ոչ թէ կրօնական դարձով մը, այսինքն ներքին խմացական եւ բարոյական եղափոխութեամբ (évolution), այլ բռնութեամբ և ուժով ի գործ դրուած քաղաքական յեղափոխութեամբ (révolution):

Յեղափոխութեանց կաթնային մէջ եւ ապա յաւանքաւորութիւնները բերեղացան նոր պետական ըմբռնումի մը մէջ. Պետութիւնը եղաւ միակ տեսանելի զօրաւոր արտայայտութիւնը յեղափոխութեանց, որ ոչ միայն բնախօսական, հոգեբանական, այլ նաեւ միատիկ նկարագիր մը ունի: Պետութիւնը մարմնաւորութիւնն է բացարձակ եւ սրբազան հաւաքականութեան ոգիին՝ մինչ ձեկնեան իտէալիզմին մէջ, Պետութիւնը Տիեզերքը բանականութեան մարմնաւորութիւնն էր: Ան ինքն իր մէջ Նկեղեցի մըն է, որ իր անդամները կը պահէ սուրբ

և զօրաւոր աստուածային կամքի մը ներքեւ: Պետութիւնը վերացական միութիւն մը չէ, այլ թանձրացեալ իրականութիւն մը որ օժտուած է անձնական յատկութիւններով, զանգուած-գիտակցութեամբ, զանգուած-կամքով, զանգուած-պատասխանատուութեամբ: Պետութիւնը հսկայ գերմարդ մըն է որ ոչ միայն հնազանդութիւն, այլ նաեւ հաւատք և վստահութիւն կը պահանջէ. Պետութիւնը միթիկ (mythique) աստուածութիւն մըն է այսօր Ռուսիոյ մէջ որ, իր հպատակներուն վրայ կը դնէ հաւաքական պահանջներ, անոնց կը պարտադրէ նոր փիլիսոփայութիւն եւ նոր հաւատք ու կը կազմակերպէ երիտասարդութեան մտածողութեան դրութիւնը:

Մուսոյինի կ'երթալէ Պետութիւնը իբր հին Հռովմէական կայսրութեան վերադարձող ոգին (revenant) որ նոր այցելութիւն կուտայ իր ճակատադրի հին վայրերուն և համեստ աշխատաւորներն ու մշակները հանելով իրենց խաղաղ խանութներէն և դաշտերէն, կը նետէ կրկնէսի մը մէջ, ուր անոնք պէտք է կուտին հին Հռովմի փառքը վերականգնանացնելու համար, (օրինակ Հապէշիստան):

Գերման Ռայխը զաղափար՝ գերման կայսրութիւնն է՝ նոյն բանդագուշանքէն տարուած. ազգը չի սահմանափակուիր աշխարհագրական սահմաններու մէջ. անիկա միատիկ լուսապսակ մը ունի, կազմուած շրջակայ երկիրներու մէջ ցրուած գերման գոյացութեամբ: Ռայխի միթոսը՝ գերման ցեղին Հռովմ. Ս. կայսրութիւնը, շատ կանուխէն՝ ազգային ընկերվարականներու մտածումին մէջ անձնաւորուեցաւ Պարպրոսայի առասպելական անձով, որ կը քնանայ Քրիֆօյզլը լերան վրայ մինչև այն օր, երբ Ռայխը նորէն վերաթիւնցնէ զայն:

Այժմ աւ պետութիւնները գիտակցութիւն և քաղաքական հաստատ կամք ունին, և այդ կամքը կը պարտադրեն ամէն մարդի մէջ. անոնսական, ընկերային հարցեր, այժմ պետական հարցեր են և Պետութիւնը կը ջանայ լուծուիներ գտնել այդ հանելուկներուն. Պետութիւնը նուաճած է մշակոյթի ամէն կալուած. ոչ միայն նոր սերունդի դաստիարակութեան գործը իրեն վերապահած է, այլ նաեւ իր խիստ հակա-կռօն տակ առած է գիտութեան և արուեստի

մարզերն ալ, անոնց միջոցաւ իր գաղափարաբանութիւնը և փիլիսոփայութիւնը տարածելու համար: Այսպէս Պետութիւնը իր մասնաւոր աշխարհահայեացքը ունի, իրեն սեպական իմաստասիրութիւն մը, հաւատոյ հանգանակ մը. և ահա այս կէտի վրայ կը ծագի Եկեղեցւոյ և Պետութեան յարաբերութեանց փշոտ հարցը: Պետութեան եւ Եկեղեցւոյ պայքարը, այժմ պայքարն է երկու փիլիսոփայութեանց, երկու բնագիտութեանց, պայքարն է Լոգոսի և Միթոսի. որովհետեւ հոն ուր Սորելի բուհիստեան բաւոյականը կը գառնայ կ'ըլլայ զգալի իրականութիւն, հոն տեղ չի մնար քրիստոնէական աշխարհայեացքին — և հոն՝ ուր ազգի և պետութեան բացարձակապաշտ ամբողջապաշտութիւն (totalitarianisme) կը հաստատուի, հոն Եկեղեցին ինքզինք կը զգայ անչափելի անզուսպի մը դիմաց, որ կը բաժնէ իր գաղափարը և ուղղութիւնը Պետութեան: Ներկայի բոլոր յեղափոխական շարժումները ուղղակի կամ անուղղակի կ'ազդեն Եկեղեցւոյ կեանքին իրրեւ կազմակերպութեան մը, որ ունի իր գաղափարաբանութիւնը, օրէնքը, քաղաքականութիւնը, աստուածաբանութիւնը: Թէ և յեղափոխական շարժումներու կեդրոններ եղան Ռուսիա, Իտալիա և Գերմանիա, իւրաքանչիւրը սակայն անոնցմէ կը ներկայացնէ մասնաւոր պարագայ մը, և հարց մը քրիստոնէական եկեղեցւոյ, Եկեղեցին առաջին օրէն իսկ լսեց ահաւոր հարցի մասին, և այժմ իր պատասխանը կը պատրաստէ: Ատոր համար իսկ, հարկ է ծանրանալ քիչ մը աւելի Պոլլէլիէ մաշխատ, և Ալգէ. քննելովընթաց շարժումներու վրայ, տեսնելու անոնց յեղափոխական գաղափարաբանութիւնը, անմիջական նպատակները, հասկնալու համար լուսնադէմ լրջութիւնը և ծանրութիւնը որ կը սպառնայ Եկեղեցւոյ կեանքին և քրիստոնէական կրօնքին գոյութեան:

ԱՐԹՈՒՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

(Շարունակելի)

ԿՐԾՆԱՓԻԼԻՍՈՓԱՅԵԱՆ

ԻՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԿԱԶՄԸ

Երականութեան աշխարհը
արժեքներ աշխարհ է:
ՊՐԱՆԻ

Շատ յստակ է որ ժամանակակից իմաստասիրութեան զինաւոր յատկանիշներէն մէկն է՝ տեղը որ ան կուտայ Արժէքի յեղացքին: Աննախընթաց ոչինչ կայ առոր մէջ: Յիրաւի կարելի չէ աւելի բարձր տեղ տալ Արժէքին՝ քան ինչ որ ըրաւ Պլատոն երբ Բարին իրրեւ գերագոյն սկզբունքը դրաւ Իրականութեան մէջ. կամ Անաքսագորաս՝ որուն երբ հարցուեցաւ թէ երկրը կ'ընէ թէ՛ հարթ, Բանին գերազանցութիւնը ցոյց տալու համար, պատասխանեց. ըլլալու է այն՝ որ լաւագոյնն է: Արիստոտէլ, զոր ոչ ոք քննադատած է իրրեւ զգացունքներէ տարուող մը, նմանապէս՝ Աստուծոյ Միութիւնը կամ կառավարող սկզբունքը կը հաստատէ սա առածով և մէջբերումով. Τὰ δὲ θύγα οὐ Βούλεται πολιτεύεσθαι κακῶς. εὐὸς ἀγαθὸν πογυκαίρασθαι εἰς καίρῳ εἶνα: Թէ և ոչ աննախընթաց՝ բայց Արժէքի յեղացքին տրուած առաջնակարգ կարեւորութիւնը յատկանշական է մեր ժամանակակից մտածումին մէջ: Եւ սակայն զեռնակտելի անորոշութիւն մը կայ այս եղբին ընթացիկ գործածութեան մէջ, և Արժէքին ունեցած յարաբերութիւնը Իրականութեան կամ Գոյացութեան հետ, շատ մը գրողներու կողմէ կ'ա՛մ չէ ուսումնասիրուած կամ հարեանցի կերպով ուրուագծուած է:

Իրականութեան կազմը, ինչպէս որ ան կը ներկայանայ մեզի, կը թուի ըլլալ հետեւալ կերպով: Ան կը բաղկանայ շատ մը աստիճաններէ, որոնցմէ իւրաքանչիւրը կ'ենթադրէ, մէկ կողմէ, իրմէ վարելը եւ միւս կողմէ իր լրումը կամ կատարեալ զարգացումը կը գտնէ այնչափով միայն՝ որչափով որ իւրացուած է իրմէ վերինէն կամ մասնակից զարձած անոր: Ասիկա, ըստ երեւոյթին, կ'ենթադրէ անհուն յաւաքացութիւն մը (regress) և անհուն յառաջընթացութիւն մը (progress): Թէ ար-

* Արարածները չեն ուզեր գէշ կերպով հաւաքաւարել. ձգտումով անհոգութիւնը լաւ չէ. մէկ զեկակար թող ըլլայ: